

VILNIAUS MIESTO PLANO TRANSFORMACIJOS XVIII a. pab.–XIX a.

Indrė Čiurlionienė

Architektūros pagrindų ir teorijos katedra,

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva

El. paštas indre.ciurlioniene@gmail.com

Įteikta 2008 12 22

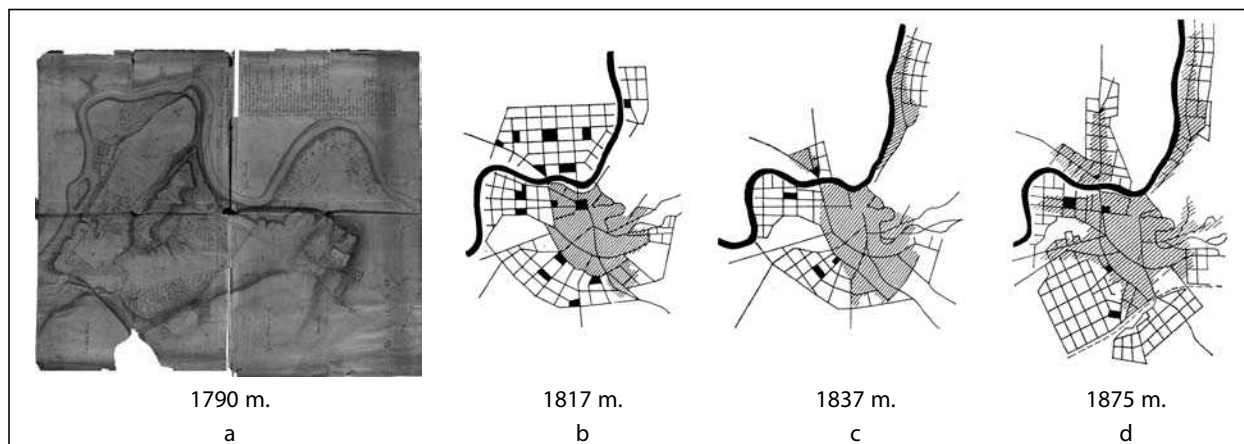
Santrauka. Nuo XVIII a. pab. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir realizacijose atsiranda ryškių racionalios miesto struktūros formavimo bruožų, kurie reiškiasi griežta geometrizuota kompozicija, plėtojama viso miesto mastu. Straipsnyje siekiama atskleisti šių transformacijų raišką XVIII a. pab.–XIX a. Vilniaus miesto plėtros koncepcijose ir bandoma pabrėžti kai kuriuos šiomis idėjomis paremtų koncepcijų realizacijų bruožus. Pirmojoje straipsnio dalyje nagrinėjamos Vilniaus miesto klasicistinės planavimo koncepcijos ir jų rengimo kontekstas. Antrojoje ir trečiojoje dalyse remiantis geometrinių formų kombinacijų analize nagrinėjama klasicizmo meninių idėjų sklaida Vilniaus miesto planavimo koncepcijose. Trečiojoje dalyje analizuojama, kiek naujai adaptuojamos miesto formos konfrontuoja su funkcija koncepcijose ir jų realizacijose. Straipsnyje nagrinėjama, kaip racionalia miestų planavimo schema siekiama spręsti epochos meninius uždavinius, tačiau pastebima, kad kartais ši schema taikoma remiantis vien meniniais principais, nepaisant konteksto. Tai savo ruožtu lemia konfrontaciją su funkcija, kai dėl šios kontroversijos klasicistinė miesto formavimo schema ne visada yra pritaikoma.

Reikšminiai žodžiai: klasicizmas, racionalumas, universalumas, transformacija.

Įvadas

Iki XVIII a. pab. Vilniaus miestas vystėsi utilitariai, natūraliai, iš dalies spontaniškai, derindamasis prie vietinių gamtinių sąlygų ir militaristinių „užsakymų“. Nuo XVIII a. pab. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir realizacijose atsirado ryškių racionalios miesto struktūros formavimo bruožų, kurie reiškėsi griežta geometrizuota kompozicija, plėtojama viso miesto mastu. Nagrinėjamas miesto struktūros transformacijų laikotarpis pagal Europos istorinių stilių chronologiją priklauso klasicizmo epochai (XVIII–XIX a.). Apie švietėjišką klasicizmo prigimtį ir jo kontekstą gausu literatūros, kur akcentuojamas universalumo paieškų aspektas (Eco 2001), racionalistiniai aiškumo ir akivaizdumo kriterijai (Dekartas 1978), kontrolės ir disciplinos diegimas (Foucault 1965). Vadovaujantis Švietėjiškos epochos nuostatomis formuojami naujieji universalūs, racionalūs miestai arba jau susiformavę transformuojami į tokius. Nuo Renesanso laikų, o ypač nuo Dekarto, prasidėjęs matematikos taikymas įvairioms sritims sie-

kiant aiškumo ir akivaizdumo kriterijų yra ne išimtis ir miestų planavimo srityje. Šios idėjos skleidžiasi *more geometrico* principu – pagal geometrijos pavyzdį, kai viskas bandoma matematizuoti ir racionalizuoti. *More geometrico* atitinka euklidinę geometriją, kurioje pagrindiniai konceptai – tai plokštuma, tiesė ir taškas. Tiek miestų planavimo srityje, tiek architektūroje išskiriami tokie esminiai klasicizmo bruožai, kaip visa apimantis vieningumas, begalybės perspektyvoje iliuzija, monumentalumo griežtose geometrinėse formose siekiamybė (Stelter 1984). Griežta geometrija kaip paradigma Švietėjiškoje epochoje neretai balansuoja tarp brandžių klasicistinių meninių bruožų sklaidos ir prisidengusio klasicistine racionalizacija primityvumo, kai riba tarp „paprasto bei aiškaus“ ir „paprasto bei primityvaus“ sunkiai suvokiama. Straipsnyje nagrinėjama, kaip racionalia miestų planavimo schema siekiama spręsti epochos meninius uždavinius, tačiau pastebima, kad kartais ši schema taikoma remiantis vien meniniais

1 pav. L. Gucevičiaus 1790 m. Vilniaus m. pietvakarinės dalies planas¹ (a); Vilniaus m. XIX a. perspektyvinių planų schemas² (b, c, d)
Fig. 1. L. Gucevičius' plan of the south-western part of Vilnius in 1790 (a); schemes of Vilnius perspective plans in the 19 th c (b, c, d)

principais, nepaisant konteksto. Tai savo ruožtu lemia konfrontaciją su funkcija, kai dėl šios kontroversijos klasicistinė miesto formavimo schema ne visada yra pritaikoma.

1. XVIII a. pab.–XIX a. Vilniaus planavimo koncepcijos

Ko gero, Vilniaus planavimo raidoje klasicistiniams pavyzdžiams priskiriamos keturios koncepcijos – 1790 m. L. Gucevičiaus Vilniaus pietvakarinės dalies planas ir trys carinio laikotarpio perspektyviniai planai: 1817 m. (V. Guesti, J. Poussier, inž. V. Serebriakov), 1837 m. (V. Serebriakov) ir 1875 m. (autorius nežinomas) (1 pav.).

L. Gucevičiaus koncepcija vienalaikė tiek chronologiškai, tiek idėjiškai su Vakarų Europos klasicizmo raiška – čia perteikiama tiesioginė prancūziškojo klasicizmo patirtis, kuriai įtakos turėjo L. Gucevičiaus studijos Prancūzijoje 1778–1780 m.³ Pasak E. Budreikos,

1790 m. L. Gucevičius sudaro tikslų Vilniaus miesto pietvakarinės dalies topografinį pagrindą ir jame rodo kai kurius pasiūlymus dabartinėje Naujamiesčio teritorijoje – sureguliuoja pagrindinius magistralinius kelius, paversdamas juos miesto gatvėmis. Taip buvo padaryta su senuoju Trakų traktu, kartu numatytos ir dabartinės Konarskio bei Čiurlionio gatvės (Budreika 1963, 1993). Šios trys tiesės komponuojamos klasicistiniu spindulinio trišakio principu, susikertančių gatvių perspektyvos projekte uždaromos masyviu, horizontalaus silueto kareivinių pastatu. Architektas šiuos siūlymus palieka nubraižytus pieštuku, tarsi pasvarstymus.

Po penkerių metų 1795 m. Lietuva tapo carinės Rusijos imperijos dalimi. Šiuo laikotarpiu sudaromi trys perspektyviniai Vilniaus miesto planai. Apibendrintai jų idėjas būtų galima įvardinti kaip stačiakampio gatvių tinklo nuklojimą naujose teritorijose arba priemiesčiuose, senosios miesto dalies smarkiai nerekonstruojant. Vilnius į Rusijos imperijos sudėtį patenka Jekaterinos II valdymo metais. Šiam laikotarpiui būdinga plačių konceptualinių užmojų vystymas miestų ir miestelių rekonstrukcijose, adaptuojant brandžiojo klasicizmo formas, tačiau Vilniui šiuo periodu perspektyvinių planų sudaryta nebuvo. Pirmasis Vilniaus perspektyvinis planas sudaromas 1817 m. – Aleksandro I epochoje (1801–1825 m.), kuriai būdingas perėjimas link praktiškumo, supaprastintų schemų taikymo planuojant miestus, stengiantis išlaikyti kuo geresnę ekonominių sąlygų ir vietinių galimybių santykį, nenorint eikvoti milžiniškų lėšų realizuojant idealizuotus klasicistinius planus. Tam įtakos turėjo ir karai (Kirby 2000). Aleksandro laikotarpiu galima išskirti du etapus, kuriems būdingos

¹ Plano originalas saugomas Lietuvos mokslų akademijos Bibliotekos fonduose (Gucevičius 1790).

² Schemos sudarytos J. Jurkšto (Jurkštas 1979).

³ V. Levandauskas mini, jog Laurynas Gucevičius 1778–1780 m. studijavo Paryžiuje, lavinosi pagal J. F. Blondel'io metodiką, bendravo su profesoriais C. N. Ledoux, A. Rondelet, J. G. Soufflot. J. F. Blondel'io pedagogine sistema rėmėsi ir L. Gucevičiaus pasekėjas – architektūros profesorius Mykolas Šulcas. Prancūziškojo klasicizmo idėjų adaptaciją mieste pratęsė apie 1803 m. į Lietuvą atvykęs prancūzų architektas J. Poussier. Lietuvoje 1808–1821 m. jis ėjo atsakingas Vilniaus (Lietuvos) gubernijos architekto pareigas (Levandauskas 2003).

skirtingos projektavimo darbų sąlygos: 1) iki 1811 m., kai miestų planų projektavimas vykdomas vietinių specialistų. Šio periodo statyboms nėra ryškiai būdingas idealių schemų laikymasis ir ne visada įvykdomos meninės užduotys, nes planai sudarinėjami vietinių matininkų, o ne specialistų – klasicizmo architektų; 2) 1812–1825 m., kai statymo darbai centralizuotai kuruojami Sankt Peterburgo specialistų. Nuo 1811 m. visiems miesto planavimo darbams Imperijoje pradeda vadovauti architektas V. I. Guesti, kurio sudaromiems planams būdinga griežta geometrinėmis formomis grįsta schema. 1817 m. architektai V. I. Guesti, J. Poussier ir inžinierius V. Serebriakovas sukuria pirmąjį Vilniaus miesto perspektyvinį planą. Reikšminga tai, kad ir šiuo atveju klasicizmas į Vilnių ateina ne tiesiogiai iš Rusijos, o iš Prancūzijos, kartu su į Lietuvą dirbti atvykusiu architektu J. Poussier.

II-asis perspektyvinis planas sudaromas nebe architektų, o karo inžinieriaus V. Serebriakovo, kuris dalyvavo rengiant pirmąjį planą 1837 m., valdant Nikolajui I (1825–1855 m.). Nikolajaus periodu dar stipriau reiškesi naujos klasicizmo tendencijos, susijusios su racionalizmo įtaka. Projektuose siekiama didesnę dėmesį skirti funkcionalumui ir techniniams parametrams. Šios tendencijos atsiskleidžia sustiprėjus disciplinos, tvarkos idėjoms, atsispindėjusioms racionalizacijose tiek pavieniuose architektūriniuose objektuose, tiek miesto mastu. Racionalizmas ypač reiškiasi kuriant tipinius projektus Peterburge. Pavyzdiniai projektai pasižymi griežtu racionaliu fasadų pobūdžiu ir sudaro uždarus kompleksus, formuojančius ištisus miesto kvartalus. Fasadiškumas būdingas tiek pastatams, tiek ir kvartalams – fasadus kuria architektas, vadovaudamasis nustatytais kanonais ir techniniais-ekonomineis rodikliais, o pastato vidinė struktūra paliekama statytojų nuožiūrai, tiesiog paisoma funkcinės schemos. Kvartalai formuojami reguliuojant išorinius jų parametrus, užstatymo liniją, jų viduje paliekamos senosios struktūros. Tai paskutinis XIX a. klasicistinio taisyklingo miesto vystymo periodas, kai miesto formavimas priklauso valstybei – darbai įgyvendinami vieningai, vadovaujantis menine idėja – vienu stiliumi pagal konkretų planą. Teigiama, kad būtent šiuo laikotarpiu baigiasi klasicistinių formų taikymas miesto planavimo srityje. Darant įtaką sparčiam miesto augimo protrūkiui, po Nikolajaus I mirties 1855 m. išleidžiama daug įstatymų, atšaukiančių valstybinę diktatą architektūros srityje. Tokiomis aplinkybėmis 1875 m. patvirtintas Vilniaus III-iasis perspektyvinis planas, kurio sudarytojai nėra žinomi. Nėra sutariama dėl šio plano galiojimo pabaigos. J. Jurkšto teigimu, jis galiojo

iki I-ojo pasaulinio karo (Jurkštas 1979), vadovaujantis Lietuvos architektūros istorija – iki II-ojo pasaulinio karo (Jankevičienė ir kt. 2000).

2. Klasicizmo idėjų sklaidos koncepcijose problematika

Esminis skirtumas kalbant apie klasicizmo įtaką ir jo idėjų sklaidą nagrinėjamos keturiose koncepcijose atsiskleidžia nagrinėjant, kaip patenka klasicizmas į Lietuvą. Iki Lietuvai tampant Rusijos imperijos dalimi, klasicizmo idėjos į Vilnių, kaip savotišką regiono centrą, ateina tiesiogiai iš Vakarų Europos su ten studijavusiais mokslininkais ir menininkais, pvz., L. Gucevičiumi. Tiesiogiai pasiekusios idėjos Vilniuje brandinamos, adaptuojamos ir iš čia sklaidžiamos į kitus miestus tiek Lietuvoje, tiek į dabartinės Lenkijos ar Baltarusijos teritorijos dalis, taigi Vilnius tampa savotišku idėjų generatoriumi ir retransliatoriumi. Po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo 1795 m., Vilnius tapo Rusijos imperijos pakraščio subcentru ir klasicizmo idėjos patenka nebe tiesiogiai. Iš Vakarų Europos patekusios klasicizmo idėjos Rusijoje savotiškai perfrazuojamos redukuojant jų raiškos galimybes, šiomis idėjomis paremti ir centralizuotai parengti perspektyviniai planai adaptuojami konkrečiuose miestuose. Šiuo atveju Vilnių pasiekia interpretacijos, kurių išvengti neįmanoma ir kurios toliau nebesklinda. Taigi čia ir išryškėja klasicizmo idėjų sklaidos carinėse miesto planavimo koncepcijose problema. Carinio laikotarpio I-asis ir II-asis perspektyviniai planai priskiriami klasicizmo laikotarpiui arba istorizmui, paremtam klasicizmo nuostatomis (Jankevičienė ir kt. 2000), tačiau po 1855 m. Imperijoje arba su II-uoju perspektyviniu planu konkrečiai Vilniuje klasicizmo idėjų sklaida baigiasi (Морозов 2006). Nėra aiškūs esminiai skirtumai tarp I-ojo bei II-ojo (dar „klasicistinių“) ir III-iojo (nebe „klasicistinio“) perspektyvinių planų. Abiejų planų miesto formavimo principas yra tas pats, nes jau ir I-ajame bei II-ajame planuose ryškios miesto formų įvairovės supaprastinimo iki minimumo tendencijos, ir neįmanoma atsekti, kur dar yra paisoma estetiškumo kriterijų, o kur jie yra aukojami dėl racionalizuotos utilitarios schemos. Įdomu tai, kad I-asis ir III-asis planai numato plėtrą didelėse teritorijose, nors pirmuoju atveju miestui vystytis tokio stimulo nebuvo, o III-ajame plane smarki miesto plėtra numatoma dėl staigos urbanizacijos bangos – pramonės suklestėjimo, gyventojų skaičiaus šuolio.

Lyginant I-ąjį, II-ąjį ir III-ąjį carinius perspektyvinius planus, esminių skirtumų tarp jų praktiškai

1 lentelė. Grafinių formų taikymas skirtingose miesto dalyse

Koncepcijos (1790 m., 1817 m., 1837 m., 1875 m.)			a	b	c	d
			2d erdvėje (plane) (koncepcija/realizacija)			3d erdvėje (koncepcija/realizacija)
			tiesė	tiesių sankirta	poligonas	siluetas
1	miestas	AΔA'				
2	priemiestis	PΔA(A')				
3	naujasis miestas	NΔA'				

nėra – gatvių tinklo, kvartalų formų kombinacijos tokios pat, tik skiriasi miesto plėtros užmojai. Ko gero, galima daryti dvi prielaidas: 1) arba klasicizmo planuojant Vilniaus miestą cariniuose perspektyviniuose planuose apskritai nebūta, paprasčiausiai diegtos supaprastintos schemas, kurių priklausomybė epochos stilistikai yra gana anoniminė; 2) arba klasicistinės formos buvo redukuotos iki minimumo I-ajame ir II-ajame planuose, o III-iajame tiesiog atkartojamos ankstesnių planų nuostatos – stačiakampio gatvių tinklo schema naudojama ir „neklasicistiniame“ plane. Literatūroje galima aptikti ir tokių teiginių, kad kai kurių Rusijos imperijos gubernijų miestuose iš viso nebuvo stengiamasi diegti meninių klasicizmo idėjų planavimo srityje, nes ir pats klasicizmas neturėjo tokio idėjinio gilumo kaip Vakarų Europoje tiek dėl sociokultūrinių skirtumų, tiek dėl pačios valstybinės santvarkos (Grunskis 2004; Морозов 2006; Miškinis 1991). Vertinant klasicistinių meninių miesto planavimo bruožų sklaidą, susiduriama su miestui taikomos geometrizuotos schemas balansavimo tarp „paprastos bei aiškios“ ir „paprastos bei primityvios“ problema. Planuojant (perplanuojant) miestus cariniu laikotarpiu įsivyravo standartinių schemų taikymo metodika (Miškinis 1991: 62). Išskiriami trys pagrindiniai miestų planavimo (perplanavimo) Rusijos imperijoje schemų grafiniai tipai: 1) stačiakampių įvairaus dydžio kvartalų sistemos tipas; 2) radialinės gatvių sistemos tipas, kai spinduliai tęsiasi viso miesto mastu ir sueina į vieną ar kelis centrus; tarp spindulinis tinklas, panašus į stačiakampį tipą; 3) sudėtinė planavimo sistema, kuriai būdingi netaisyklingi trapezijos formų kvartalai, formuojami dėl sąveikos su senosiomis miesto struktūromis ir (arba) dėl sudėtingo reljefo (Чантурия 2005: 230). Kyla klausimas, kiek „standartinis“ tipas yra vertingas meniniu požiūriu ir kaip įvertinti „primityvaus vs aiškiaus“ balansą. Galbūt galima daryti prielaidą, kad neprimityvi miesto schema pasižymi grafinių formų įvairove ir kontekstualumu. Analizuojamose Vilniaus miesto planavimo koncepcijose aiškiausia dviejų di-

mensijų geometrizuotos kompozicijos programa, kurią galima skaidyti į elementariąsias geometrines formas: tiesę, tašką, poligoną. Formų kombinacijų variacijų analize ir būtų galima atskleisti, kaip klasicistiniai bruožai reiškiasi keturiuose Vilniaus planavimo koncepcijose. Nagrinėjamu laikotarpiu transformacijos mieste numatytos vykdyti ar įgyvendintos: a) pertvarkant susiformavusį miestą (AΔA', kai „senasis“ miestas įgyja „naujojo“ miesto savybių); b) prijungiant susiformavusius priemiesčius prie miesto (PΔA, PΔA', kai šios teritorijos tiesiog patenka į miesto administracines ribas ir (arba) pertvarkomos pagal „naujojo“ miesto principus); c) įsivavinant naujas teritorijas (NΔA', teritorijas formuojant pagal „naujojo“ miesto principus) (1 lentelė).

3. Tiesės, taško, poligono kombinacijų koncepcijose analizė

Gucevičiaus perspektyviniame plane numatoma ištiesintas dabartines Trakų, Konarskio ir Čiurlionio gatves kaip tieses komponuoti klasicistiniu spinduliniu trišakio principu (2 pav.). Galima prielaida, kad spindulinis gatvių formavimo principas cariniu laikotarpiu taikytas tik aukščiausios kategorijos miestuose, norint pabrėžti jų hierarchinę svarbą, o kituose miestuose taikytas tik stačiakampis gatvių tinklas (Морозов 2008). Gali būti, kad L. Gucevičius siekė išryškinti Vilniaus miesto svarbą Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo laikotarpiu, taip norėdamas išreikšti savo patriotinius nusiteikimus⁴. Keletas faktų verčia abejoti, ar naujosios trasos buvo formuojamos remiantis vien estetiniais klasicizmo principais. Pasak S. Samalavičiaus, tyrinėti kai

⁴ L. Gucevičius aktyviai dalyvavo 1794 m. Tautinės gvardijos sukilime Lietuvoje. „L. Gucevičius parengė projektą, numatantį, kaip komplektuoti ir organizuoti sukilėlių gvardiją. Pagal šį projektą tarnyba gvardijoje buvo prilyginta tarnybai kariuomenėje; joje buvo laikomasi kariškos tvarkos. L. Gucevičius vadovavo tai gvardijai, prie Ašmenos buvo sunkiai sužeistas“ (Kačerauskienė 2004).

2 pav. L. Gucevičiaus projekto schema dabartiniame Vilniaus m. plane (schema autorės)
Fig. 2. Scheme of L. Gucevičius' project in the present Vilnius plan (author's scheme)

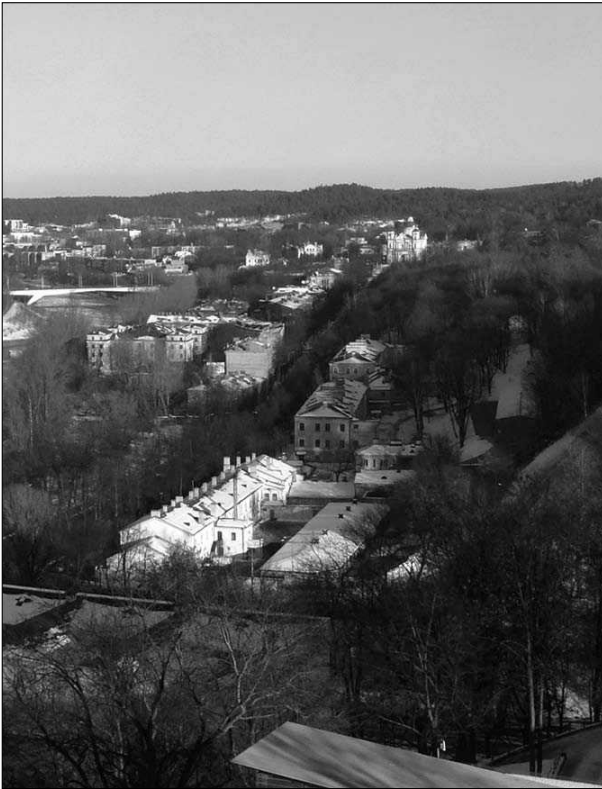
kurie senieji žemėlapiai „rodo, jog visa eilė vakarinėje ir pietrytinėje Vilniaus dalyje esančių gatvių susiformavo iš senųjų anksčiau į miestą bei iš jo ėusių kelių bei keliukų ir turbūt vėlesni šios teritorijos planuotojai – L. Gucevičius, J. Poussier, V. I. Guesti, savo planavime rėmėsi egzistavusiomis gatvėmis-keliais, kaip pagrindinėmis funkcionalistinėmis trasomis“ (Samalavičius 1964: 19). Taigi racionalios kompozicijos taikymas šiuo atveju transformuoja susiformavusias funkcines ašis, suteikia joms aiškias geometrines savybes ir išvengiama grynai formalios racionalistinės schemos taikymo.

Cariniu laikotarpiu naujai formuojamos teritorijos mechaniškai suskaidytos taisyklingais stačiakampiais. Perspektyvinių planų ypatumai – nepagrįstai didelė naujai planuojama teritorija (kartu ir smulkmeniškai detalizuota), daugybė aikščių, kurios neretai organizuojamos jau esamų vietoje, išplečiant iki gigantiško mastelio (Spelskis 1966). Baltarusijos miestų ir miestelių klasicistinių rekonstrukcijų projektams dažniausiai būdingas stačiakampio gatvių tinklo klojimas griežtai laikantis šiaurės pietų orientacijos. Vilniuje pietvakarinėje dalyje atsiranda pietryčių ir šiaurės rytų kryptimi orientuotas tinklas, nors likusioje dalyje išlaikoma šiaurės pietų orientacija. Ko gero, krypčių pasirinkimas I-ajame ir II-ajame planuose nulemtas susiklosčiusių keliukų tinklo (Samalavičius 1964). III-ajame perspektyviniame plane formuojant minėtą teritoriją, matyt, kaip pagrindinis motyvas pasirenkama geležinkelio linijos kryptis ir pagal ją orientuojamos gatvės. Carinėse koncepcijose naudojamas negausus linijų,

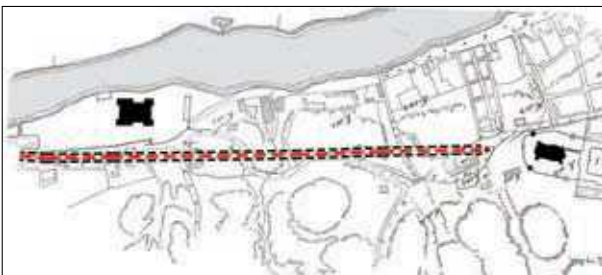
3 pav. Gatvių ištiesinimo prieš Katedrą projektas. Ištrauka iš 1845 m. plano (Spelskis 1966)
Fig. 3. Project of straight streets in front of the Cathedral. Fragment of plan in 1845 (Spelskis 1966)

jų susikirtimo taškų ir poligonų variacijų, jų kombinacijų skaičius – miestas formuojamas stačiakampio arba trapecinio tinklo principu, išskyrus du atvejus: a) dabartinės Kalvarijų gatvės ir senojo Ukmergės kelio sankirtoje susiformavę traktai/gatvės ištiesinamos, jų sankryžoje – taške – planuojama aikštė. Taigi naudojama spindulinė linijų sankirtos kombinacija, būdinga klasicizmui. Kita vertus, šiuo atveju tiesiog pabrėžiamos esamų gatvių ar traktų kryptys jas ištiesinant, dvišakis, kaip priemonė, tiesiog paryškiamas, o ne naujai diegiamas; b) prieš Katedrą ištiesinamos trys gatvės. Trys tiesės formuoja klasicistinį trišakį, prasidedantį nuo prieš keletą dešimtmečių taip pat klasicistiniu stiliumi perstatytos Katedros (3 pav.). Visos kitos teritorijos planuojamos statmenų linijų, kurios formuoja taip pat taisyklingus stačiakampius kvartalus, principu. Pavyzdys, kai nauja linija taikoma vykdant ir funkcines, ir estetines užduotis, galėtų būti T. Kosciuškos gatvės formavimas. Tiesė formuojama vizualinių ryšių ašies į Petro ir Povilo bažnyčią bei koplyčią kryptimi kertant susiformavusį urbanistinį audinį (4, 5 pav.). Taip pat dabartinio Gedimino prospekto trasa – tiesė tarp senojo traukos taško – Katedros – ir naujojo – cerkvės Žvėryne. Aplink šią ašį formuojami naujo mastelio kvartalai. Čia ryškus racionalistinis fasadiškumas, būdingas tiek pastatams, tiek ir kvartalams. Kvartalai formuojami reguliuojant išorinius jų parametrus, užstatymo liniją, viduje paliekamos senosios struktūros (6 pav.). Standartinių miestų schemų taikymas traktuotinas kaip kolonijinių

4 pav. T. Kosciuškos gatvė. Vaizdas nuo Gedimino pilies (nuotrauka autorės)

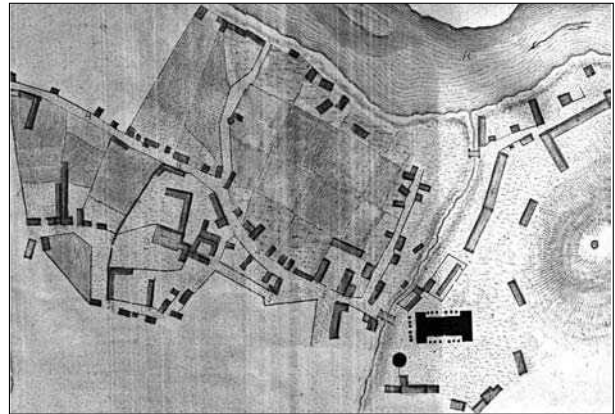
Fig. 4. T. Kosciuška street. View from Gediminas Castle (author's photo)

5 pav. Dabartinės T. Kosciuškos gatvės kryptis. Schema ant 1808 m. plano

Fig. 5. The present direction of T. Kosciuška street. Scheme in plan of 1808

miestų standartizacijos procesas, per miesto formas „rusifikuojant“ sociokultūrinę terpę. Taikyta standartinė miesto schema, statyti tipinių projektų pastatai, kurių koloritas taip pat svetimas (Markevičienė 1998). Vis dėlto esant būtent šiai sąveikai tarp naujo – tipinio (*svetimo?*) ir seno – savotiško (*savo?*) naujai planuojamoje miesto dalyje savičiausios lieka miesto vidinės erdvės.

6 pav. Dabartinė Gedimino prospektų teritorija. Ištrauka iš 1805 m. plano (Vilniaus ... 1805)

Fig. 6. Territory of present Gediminas avenue. Fragment of plan in 1805 (Vilniaus ... 1805)

Tiesių kombinacijų analizėje išryškėja trys galimi atvejai: 1) tiesė naudojama sprendžiant funkcinius uždavinius, kai estetinis aspektas lieka antraeilis; 2) tiesė adaptuojama laikantis estetikos ir funkcionalumo balanso („estetiška funkcija“). Čia galima išskirti du šalutinius atvejus: a) esamos funkcijos estetizavimas, kai pritaikant meninius principus miesto struktūros gyvavimas vystomas toliau tame pačiame kontekste (minėti dvišakių atvejai); b) naujos miesto formavimo priemonės keičia miesto veidą, visgi paliekamas kontekstualus savitumas vidinėse erdvėse, taip nesuardoma senesnė miesto dalis; 3) tiesė taikoma kaip estetinė priemonė, sprendžiant tik meninius uždavinius. Šiuo atveju, ko gero, geriausia atsiskleidžia standartinės ir nekontekstualios miesto formavimo schemas, kurią realizuojant išskyla tam tikrų problemų, aspektas.

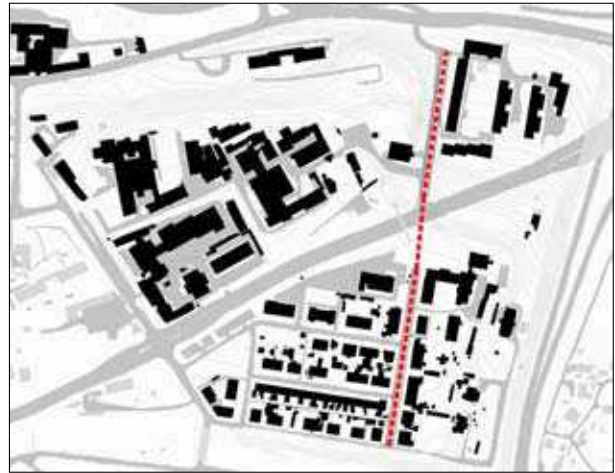
4. Kai kurie koncepcijų realizacijų ypatumai

Nagrinėjant šių koncepcijų įgyvendinimo peripetijas, kai kur matomas atotrūkis tarp estetikos ir funkcionalumo, kuriame slypi klasicistinio universalumo – neuniversalumo arba racionalumo – iracionalumo paradoksas, kai racionali funkcinė schema paneigia pati save dėl nefunkcionalumo, racionalizuotą estetiką taikant formaliomis priemonėmis konkrečiame kontekste. Literatūroje, kurioje nagrinėjama Klasicizmo epocha, randama nemažai kritikos racionalistams dėl jų absoliučių vertybių neuniversalumo. Epochos, paremtos absoliutumo, universalumo, racionalumo idėjomis, mąstytojai tikėjo, kad žmonijos skirtumai galėjo būti vertinami ir analizuojami konkrečiai identifikuojant jų vietą erdvinėje sandaroje taip pat, kaip vertimas iš vienos kalbos į kitą įmanomas nesunaikinus nei pačios

kalbos, nei jos vientisumo, tad absoliuto idėjos vizija leido kurti nacionalinio, vietinio ir asmeninio identiteto sąvokas nepaisant geografinių skirtumų (Harvey 1990). Apšvietos minties trūkumas buvo ne tas, kad tos epochos žmonės neturėjo „kito“ (*other*) koncepcijos, o tas, kad jie piršo „kitą“ kaip „homogenišką, turintį absoliučias vertybes „kitą“ konkrečioje specifinėje vietoje (Harvey 1990: 251). Kitaip tariant, savotiškas yra kitoks tik dėl to, kad atsiduria kitoje vietoje, tačiau jo turinys išlieka toks pat. Savotiškumo problema aktuali ir kolonijiniuose miestuose, kai formuojant naują miestą ar jo dalis, operuojama universaliosiomis racionaliomis schemomis ir jų struktūriniais vienetais bei jų kombinacijomis: tiese, tašku, poligonu. Adaptuojant sukombinuotą struktūrą konkrečioje vietoje, iškyla kontekstualumo problema, kai universali kalba (arba tipinė miesto schema) netinka vietinėms sąlygoms arba kai atsiranda savotiškų vertimo klaidų koncepcijas realizuojant.

Švietėjai patys paneigia savo iškeltą universalios kalbos idėją. Pasak U. Eco, imta galvoti, kad mintis ir kalba veikia viena kitą ir eina lygia greta arba kalba vystymasi keičia mintį⁵. Jei taip yra, nebėra prasmės toliau remti racionalistinę hipotezę apie vieną – universalią ir nekintamą – mąstymo gramatiką, nes „neįmanoma, jog tas pats ženklas turėtų lygiai tą pačią prasmę visiems tiems, kas jį vartoja. <...> tad tenka atsisakyti tobulybės idėjos“ (Eco 2001: 265).

Racionalistinių schemų neuniversalumo, jas adaptuojant konkrečiame Vilniaus kontekste, priežasčių yra keletas: tai privati nuosavybė, trukdžiusi įgyvendinti bendrąsias miesto vizijas, stimulo realiai miesto plėtrai nebuvimas (tiesiog nėra kam statyti suplanuotose teritorijose), planų neatitikti realiam topografiniam pagrindui ir gyventojų pasipriešinimas neracionaliam urbanistinio tinklo keitimui. Kaip minėta anksčiau, carinėje Rusijoje miestai projektuoti pagal standartinius projektus-schemas, kurias ruošė inžinieriai dažnai net nebūdavo detalai susipažinę su formuojamu miestu. 1860 m. nutiesus geležinkelio liniją Varšuva–Sankt Peterburgas, prasideda staigi miesto plėtra, kuriai sureguliuoti ir buvo skubotai taikomos kolonijinių miestų schemas. Taigi paskutinė priežastis geriausiai išreiškia universalios schemas neracionalumą. 1881 m. Dūma sudarė komisiją 1875 m. Vilniaus perspektyviniam planui peržiūrėti – priiminėjo pareiškimus iš namų savininkų dėl sklypų, medinių namų statybos, plano ir natūros neatitikimo bei kitais klausimais. Priemiesčiuose turėjo būti panaikinta daug skersgatvių ir pakeistas stichiškai susiformavęs gatvių tinklas, tačiau jų gyventojai tam prieštaravo, argumentuodami, jog naujasis gatvių tin-

7 pav. Vitebsko gatvės realizacija (schema autorės)
Fig. 7. Realization of Vitebskas street (author's scheme)

klas labai nepatogus, be įvažiavimų, o senasis juos visiškai patenkinęs. Naujininkų gyventojai kategoriškai pareiškė, kad „plano sudarytojas, matyt, niekad nėra buvęs jų priemiestyje ir matęs reljefo“, todėl prašė miesto valdžios neskriausti jų, „leidžiant įgyvendinti neapdairaus architekto sudarytą planą“ (Jurkštas 1979: 28).

Vilniuje yra keli realizuoti „iracionalaus racionalumo“ arba, kitaip tariant, „estetikos dėl estetikos“ atvejai. Pavyzdžiui, Vitebsko gatvės atvejis. Koncepcijoje gatvės tiesė projektuota pamiršus smarkų reljefo perkritimą, todėl šiandiniame Vilniaus plane šios gatvės dalys jungiasi tik optiškai, nors ir turi tą patį pavadinimą (7 pav.).

Gali būti, kad Vilniaus planuose pasitaikiusių carinių meninių principų bei funkcionalumo prieštarų ir išvengta būtent dėl aktyvaus gyventojų dalyvavimo planavimo arba jo koregavimo procese. Gyventojų dalyvavimas, matyt, turėjo keletą aspektų. Vietiniai geriausiai suprato miesto dalies funkcionavimo sandarą, todėl priešinosi formalios estetikos arba nelogiškos naujos funkcijos adaptacijai. Kita vertus, gyventojų pasipriešinimo turėjo sulaukti ir jiems sunkiai suvokiami ilgalaikiai miesto formavimo (performavimo) tikslai bei įrankiai, kurie tada buvo traktuojami kaip miesto „deformacija“, o šiandien jie laikomi sveika „transformacija“. Šiandieniai planavimo teoretikai linkę estetinių meninių miesto planavimo požiūrį sieti su racionalistiniu urbanistinio planavimo modeliu, kurio

⁵ U. Eco nagrinėja tobulos kalbos idėjų raidą, apžvelgdamas Švietimo epochos projektus, kurie pratęsia Leibnizo *Bibliotekos* ir D'Alembert'o *Encyclopédie*, Destuto de Tracy *Elements d'idéologie* darbus (Eco 2001).

pagrindas – meninė išraiška (*design-based*) ir kuris dar apibūdinamas kaip „architektūra dideliu masteliu“ (Taylor 1998). Šis modelis kritikuojamas urbanistų ir planuotojų teoretikų dėl jo atsiribojimo nuo socialinio ar politinio planavimo aspektų. Nors racionalistai ir tikėjo, kad galima pasiekti įvairių socialinių tikslų modeliuojant miesto fizines formas, jų viltys realybėje neišsipildė. Štai kodėl, pvz., David Harvey siūlo urbanistams užuot modeliačius urbanistines formas mieste koncentruotis ties socialinių procesų valdymu (Harvey 1996). Planavimo teoretikai išties eina šiuo keliu ir didžiausią dėmesį kreipia į socialines ir politines problemas miesto planavimo procese. Tokio procedūrinio posūčio planavimo teorijoje paradoksas tas, kad erdvės, formos ir urbanistinės estetikos problemos po truputį išstumiamos iš planavimo teorijos srities. Šiandienos miestų planuotojai yra pasirinkę strateginio planavimo įrankius, miesto augimas reglamentuojamas principinėmis schemomis ir rodikliais. Meniniai teritorijų formavimo principai taikomi planuojant atskiras nedideles miesto dalis arba rengiant raidos programas.

Apibendrinimai

Miesto erdvių transformacijų koncepcijos kuriamos, remiantis klasicizmo dvasia, kurios ryškiausi bruožai – racionalumas ir universalumas. Klasicistinė racionalizacija formuojant miestą reiškiasi griežta planine kompozicija; klasicistinis universalumas – taikant standartizuotą kolonijinio miesto schemą. Ryškiausias transformacijos aptinkamos carinio laikotarpio koncepcijose, kuriose numatyta smarki, nors ir formali, miesto dydžio plėtra, transformuojant esamo miesto dalis, jungiant susiformavusius priemiesčius į miesto teritoriją, suteikiant jiems transformuojamo miesto savybes bei planuojant naujas miesto dalis laisvose teritorijose. Planuojant skirtingas miesto dalis, naudojamas tas pats kompozicijos formavimo priemonių rinkinys. Analizuojant tris objektus - tieses, jų sankirtas ir jų formuojamas figūras – išryškėja, kad šių formų taikymas cariniu laikotarpiu apsiriboja gana minimaliu kombinacijų skaičiumi. Dažniausiai taikoma taisyklinga (netaisyklinga) stačiakampė gatvių tinklo schema. Taikant tiesių kombinacijas galimi trys atvejai: 1) tiesė naudojama sprendžiant tik funkcinius uždavinius, kai estetinis aspektas lieka antraeilis; 2) tiesė taikoma kaip estetinė priemonė, sprendžiant tik estetinius uždavinius; 3) tiesė adaptuojama laikantis estetikos ir funkcionalumo balanso – „estetiška funkcija“. Nagrinėjant miesto planavimo koncepcijų realizacijas, kai kur matomas atotrūkis tarp estetikos ir funkcionalumo (3 atvejais). Atotrūkis

išreiškia klasicistinės universalijos neuniversalumo arba racionalumo iracionalumo paradoksą, kai universalija, kaip racionali funkcinė schema, paneigia pati save dėl savo nefunkcionalumo, racionalizuotus meninius miesto formavimo principus taikant formaliomis priemonėmis konkrečiame kontekste. Nagrinėjamų koncepcijų nerealizavimo priežasčių keletas: a) privati nuosavybė, trukdžiusi įgyvendinti bendrąsias miesto vizijas; b) stimulo realiai miesto plėtrai nebuvimas; c) planų neatitiktis realiam topografiniam pagrindui; d) gyventojų pasipriešinimas neracionaliam urbanistinio tinklo keitimui. Gali būti, kad Vilniaus planuose pasitaikiusių carinių estetikos bei funkcionalumo prieštarų ir išvengta būtent dėl aktyvaus gyventojų dalyvavimo planavimo arba jo koregavimo procese.

Literatūra

- Budreika, E. 1963. Vilniaus miesto pirmasis generalinis planas, *Statyba ir architektūra* 8: 5–6.
- Budreika, E. 1993. Architektūros meno ir mokslo studijos Vilniuje, iš *Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 3–112.
- Dekartas, R. 1978. Samprotavimas apie metodą, iš *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 99–149.
- Eco, U. 2001. *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Foucault, M. 1965. *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Pantheon Books.
- Grunskis, T. 2004. Miesto ir jo visuomeninių erdvių formavimo idėjos XIX a. Lietuvoje, *Urbanistika ir architektūra* 27(3): 95–102.
- Gucevičius, L. 1790. *Vilniaus miesto pietvakarinės dalies planas*. LMAB RS F 229-406.
- Harvey, D. 1990. *The Condition of Postmodernity: an Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Harvey, D. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Jankevičienė, A.; Levandauskas, V.; Lukšionytė-Tolvaišienė, N.; Miškinis, A. 2000. *Lietuvos architektūros istorija* 3. Vilnius: Savastis.
- Jurkštas, J. 1979. Vilniaus XIX a. perspektyviniai planai ir jų įgyvendinimas, *Lietuvos architektūros klausimai* 6(1): 18–29.
- Kačerauskienė, A. 2004. Laurynas Gucevičius ir jo epocha, iš *XXI amžius* 02(1204) [interaktyvus] [žiūrėta 2008 12 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20040107/index.html>>.
- Kirby, D. 2000. *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais: Baltijos šalys 1492–1772 metais*. Vilnius: Mintis.
- Levandauskas, V. 2003. Prancūzijos įtaka Lietuvos architektūrai (19 amžiaus pirmoji pusė), iš *Prancūzijos ir Lietuvos sąsajų atspindys architektūroje*: pranešimas konferencijoje, 1998 04 23. Kaunas: ASI, KTU.

- Markevičienė, J. 1998. Kultūros paveldo saugos raiška: mokslinės, emocinės ir teisinės prielaidos, iš *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 142–175.
- Miškinis, A. 1991. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis.
- Samalavičius, S. 1964. Apie Vilniaus miesto planavimą XVII a. viduryje, iš *Statyba ir architektūra* 6: 17–19.
- Spelskis, A. 1966. XVI–XX a. pr. Lietuvos miestų planavimo vystymasis, iš *Lietuvos TSR architektūros klausimai* 3: 253–287.
- Stelter, G. A. 1984. The Classical Ideal. Cultural and Urban form in Eighteen-Century Britain and America, in *Journal of Urban History* 10(4): 351–382.
- Taylor, N. 1998. *Urban Planning since 1945*. London: SAGE Publications.
- Vilniaus miesto plano ištrauka, 1805. *Vilniaus miesto planai XVII–XIX a.* Vilniaus apskrities archyvas F 9-36.
- Морозов, В. Ф. 2006. *История архитектуры Беларуси. Эпоха классицизма*. Минск: БНТУ.
- Морозов, В. Ф. 2008. *Регулярная перепланировка белорусских городов в конце XVIII – начале XIX в.* Pranešimas konferencijoje „Miesto struktūrinė ir kompozicinė plėtra kintančiame kontekste“ VGTU. 2008 10 23. Vilnius.
- Чантурья, Ю. В. 2005. *Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI в. – первой половины XIX в.* Минск: Белорусская наука.

TRANSFORMATIONS OF VILNIUS CITY PLAN AT THE END OF THE 18th c–19th c

I. Čiurlionienė

Abstract. Since the end of the 18th c, Vilnius city planning conceptions and their realization start demonstrating strong features of rational city structure formation manifesting themselves in the composition based on strict geometry and developed at the level of the entire city. The paper discusses how the classicistic urban formation ideas show themselves in Vilnius city planning conceptions of the end of the 18th c–19th c and tries to highlight some features of realization of the conceptions based on these ideas. The first part of the paper deals with classicistic planning conceptions of Vilnius city and the sociocultural context of their preparation. The second part investigates spread of artistic ideas of Classicism in Vilnius city planning conceptions referring to analysis of combinations of geometric forms. The third part studies how much the newly-adapted urban forms confront with function in conceptions and their realization. Generalizations maintain that rationality and universality are the most distinct features in Vilnius city planning conceptions of the period under consideration. In city formation, classicistic rationalization manifests itself in a strict planned composition, whereas classicistic universality shows itself in application of a standardized colonial city scheme. The most distinct transformations are found in the conceptions of the tsarist period that include strong, although formal city development through transformation of the available city parts, joining of the developed outskirts with the city

territory and providing them with the features of the city being transformed as well as planning new city parts in free areas. In the process of planning different city parts, the same set of composition formation tools is applied. Analysis of three objects, i.e. straight lines, intersections thereof and figures formed by them, demonstrates that application of these forms during the tsarist period is confined to quite a minimum quantity of combinations. Usually, an (ir)regular rectangular scheme of a street network is applied. In application of combinations of straight lines, the following three cases are possible: (a) a straight line is applied as an aesthetic measure to solve just aesthetic tasks; (b) a straight line is applied to solve just functional tasks, when an aesthetic aspect remains secondary; (c) a straight line is adapted in compliance with aesthetics and functionality balance, i.e. “aesthetical function”. In some places, analysis of realization of city planning conceptions shows a gap between aesthetics and functionality (case “a”), where a paradox of non-universality of classicistic universal or irrationality of rationality is hidden when universal as a rational functional scheme denies itself due to its non-functionality applying rationalized aesthetics by formal tools in a particular context. A few reasons of non-realisation of the conceptions under consideration may be distinguished: (a) private property impeding realization of general urban visions; (b) absence of motivation for actual city development; (c) incompliance of plans with actual topographic basics; (d) resistance of population to irrational change of an urbanistic network. Most likely, this is the active participation of residents in the process of planning and correction thereof that helped to avoid tsarist contradictions between aesthetics and functionality found in Vilnius plans.

Keywords: classicism, rationality, universality, transformations.

INDRĖ ČIURLIONIENĖ

Master, doctoral student (2007), Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: indre.ciurlioniene@gmail.com, cell: +370 675 06605.

Master of Architecture, VGTU, 2005. Bachelor of Architecture, VGTU, 2003. Research interests: urban design, interdisciplinary research.